

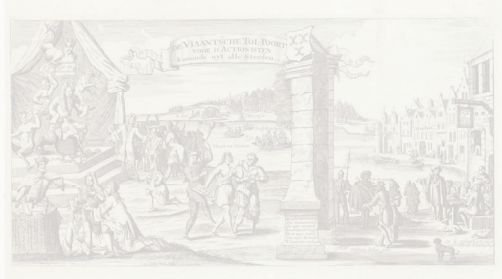

Henk Slechte

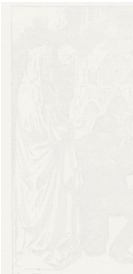
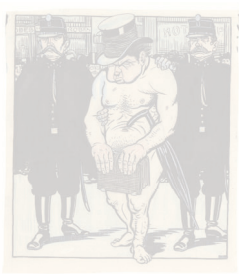
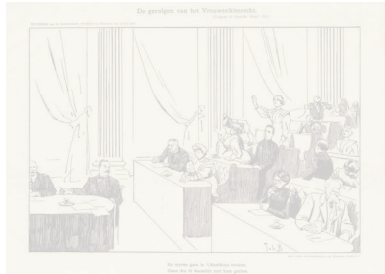
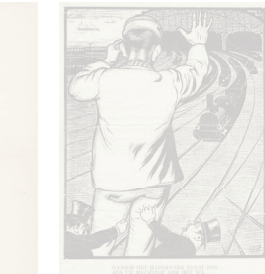
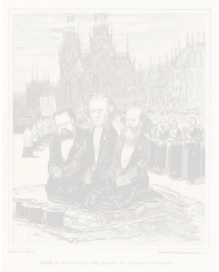
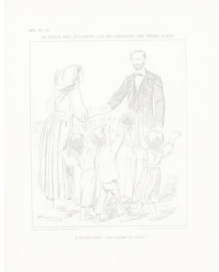
Laat me niet lachen!

Spotbeeld van de Nederlandse geschiedenis, van 1570 tot nu

Laat me niet lachen!

WALBURGERS

Henk Slechte

Laat me niet lachen!

Spotbeeld van de Nederlandse geschiedenis, van 1570 tot nu

Deze uitgave kwam tot stand dankzij financiële steun van de J.E. Jurriaanse Stichting, het De Gijsselaar-Hintzenfonds en het Boekenfonds Elisabeth Grent.

J.E. Jurriaanse Stichting

De Gijsselaar-Hintzenfonds

Ontwerp omslag en binnenwerk: StudioVeen

Omslagillustraties: Anoniem, *Dapperheid der Keezen*, 1787; Leo Jordaan, *Rembrandt als Kulturkamer-aap*, 1942; Opland, *Naar de schroothoop. 'Allemaal troep uit de zestiger jaren'*, 1982; Tom Janssen, *De verkenning*, 2021.

Beeldredactie: Froukje Holtrop

ISBN 978 94 6249 711 5

e-ISBN 978 94 6249 712 2

NUR 688

© 2022 Henk Slechte, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2022 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding.....	9
De spottende verbeelding van de geschiedenis.....	13
Spotprenten	
1. Reformatie.....	40
2. De hertog van Alva.....	44
3. Remonstranten en contraremonstranten.....	47
4. De Synode van Dordrecht, 1618-1619.....	50
5. De val van Johan van Oldenbarnevelt.....	54
6. De Tulpenhandel.....	57
7. De 2 ^e Engels-Nederlandse Oorlog.....	59
8. Het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk.....	62
9. De broers De Witt.....	65
10. Willem III en Jacobus II.....	68
11. Esopus in Europa.....	71
12. De Vrede van Utrecht.....	73
13. De Windhandel van 1720.....	75
14. De 4 ^e Engels-Nederlandse Oorlog.....	78
15. Kaat Mossel.....	81
16. Patriotten tegen orangisten.....	84
17. Orangisten tegen patriotten.....	87
18. Goejanvervellesluis.....	89
19. Het vertrek van stadhouder Willem V.....	92
20. Ex-stadhouder Willem V.....	94
21. Het Koninkrijk Holland.....	96
22. De Slag bij Waterloo.....	99
23. Het Congres van Wenen.....	101
24. De Afscheiding van België.....	104
25. Koning Willem I erkent België.....	107

26. De Grondwetsherziening van 1848.....	109
27. De Aprilbeweging.....	112
28. De Kinderwet van Van Houten.....	114
29. Het Rijksmuseum.....	117
30. De Schoolstrijd, 1885-1919.....	120
31. Koning Gorilla.....	124
32. De scheuring in de Sociaal-Democratische Bond.....	127
33. De Lombok-expeditie.....	130
34. De Kieswet.....	133
35. De spoorwegstaking van 1903.....	136
36. De worgwetten als gevolg van de spoorwegstaking.....	139
37. Het vrouwenkiesrecht.....	142
38. Abraham Kuyper.....	144
39. <i>De Telegraaf</i> tegen Duitsland in de Eerste Wereldoorlog.....	146
40. De Eerste Wereldoorlog.....	148
41. De onderwijspacificatie van 1917.....	151
42. De mislukte Revolutie.....	154
43. Het rijwielplaatje.....	157
44. De Nacht van Kersten.....	160
45. De Mouterij op <i>De Zeven Provinciën</i>	163
46. Antisemitisme.....	167
47. Colijn.....	170
48. Een politiek incorrecte vakantie.....	172
49. De collaboratie in de Tweede Wereldoorlog.....	175
50. De spoorwegstaking in de oorlog.....	178
51. Het Tientje van Lief tinck.....	181
52. De Indonesische Kwestie.....	184
53. Ronde-Tafelconferentie.....	188
54. De Koreaanse Oorlog.....	191
55. De Mammoet.....	194
56. Nieuw-Guinea.....	196
57. Suriname onafhankelijk.....	199
58. Het CDA.....	202

59. Kabinet-Van Agt.....	204
60. Gastarbeiders.....	206
61. Joop den Uyl.....	209
62. Het eerste kabinet-Lubbers.....	211
63. Neelie Kroes.....	213
64. Srebrenica.....	216
65. Hans van Mierlo verlaat de politiek.....	220
66. De euro.....	222
67. De paarse kabinetten.....	225
68. Pim Fortuyn.....	228
69. De EU-Grondwet.....	231
70. Kabinet-Rutte I.....	235
71. Anti-islam.....	238
72. Denk.....	241
73. Weg met de Gouden Eeuw.....	243
74. IS-vrouwen.....	245
75. Corona.....	247
76. Een nieuwe politieke cultuur?.....	251
77. De mondkapjesdeal.....	255
78. De Grand Prix van Zandvoort.....	258
79. Kabinetsformaties.....	260
Ter afsluiting.....	265
De tekenaars.....	267
Periodieken.....	286
Literatuur.....	296
Beeldverantwoording.....	305
Index (personen).....	307
Index (bladen).....	316

Inleiding

Spotprenten als factor in het publieke debat

De vermoedelijk oudste spotprent ter wereld is omstreeks 200 na Christus gemaakt in Rome, en daar ontdekt in 1857. Het is een in een muur gekraste tekening waarop een jonge man knielt voor een gekruisigde persoon met een ezelskop. De jonge man was een christen die werd bespot, omdat hij een gekruisigde aanbade. Die gekruisigde was bovendien voorzien van een ezelskop, waarmee de christenen werden beledigd. Een echte spotprent dus.

In het Grieks staat naast de jonge man dat Alexamenos zijn god vereert. Dat zou betekenen dat de tekening was bedoeld om een christen met de naam Alexamenos te bespotten. De religieuze spot betreft het kruis. Kruisiging was in de antieke wereld een schande. Het was een straf die voor zware misdrijven werd

toegekend als de veroordeelde tot een lage sociale klasse behoorde. Omdat kruisiging synoniem was voor maatschappelijke onwenselijkheid duurde het eeuwen voordat christenen het voor hen zo belangrijke kruis trots durfden te verbeelden. Op dat moment was het dus geen negatief teken meer, maar het symbool van Jezus' overwinning op het kwaad door zijn dood, en daarmee de verlossing van de mensheid. Het kruis op de tekening, dat daar nog als belediging was bedoeld, werd een christelijk ereteken. De afbeelding is in 1857 gevonden in een school bij het Circus Maximus waar de Romeinen slaven opleidden als pages voor de keizerlijke hofhouding. De tekening is nu te zien in het Antiquarium op de Palatijn. (Bron: Leonard Rutgers, *Romeinse spotprent*. In: *Het Financieele Dagblad*, 17 januari 2015.)

Pas na de uitvinding van de drukkunst in de vijftiende eeuw werd het mogelijk om zulke spotprenten ook te vermenigvuldigen. Daarmee konden ze verspreid worden en zo hun werk doen in het publieke debat. Sindsdien maakten tekenaars bij gebeurtenissen die de tijdgenoten belangrijk vonden prenten die de

gebeurtenis en/of de hoofdrolspelers bespotten. Het eerste voorbeeld is de Reformatie vanaf 1517, waarin het kamp van Martin Luther begon met het bestrijden van de kerk van Rome en de paus met spotprenten. Deze prenten werden over heel West-Europa verspreid. De Reformatie werd daardoor bekend en inzet van een publieke strijd. Mede dankzij de spotprent is de Reformatie de eerste opstand binnen de kerk die slaagde, en zowel kerkelijk als politiek grote gevolgen had. Een recenter voorbeeld van de rol van de spotprent is de sociale strijd die in de late negentiende eeuw begon en wereldwijd aanleiding was voor spotprenten en karikaturen die in het publieke debat een rol speelden.

Het bespotten van belangrijke gebeurtenissen in veel prenten heeft zich in de vaderlandse geschiedenis vaak herhaald. Interessant is het Twaalfjarig Bestand (1609-1621). Dat was bedoeld als pauze in de oorlog met Spanje, maar werd een godsdienststrijd tussen 'rekkelijken' en 'preciezen', en een machtsstrijd tussen stadhouder prins Maurits en raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt. Een ander treffend voorbeeld is de Patriottentijd in de late achttiende eeuw, toen de naar democratie neigende oppositie zich patriot noemde en zich keerde tegen de conservatieve prinsgezinden. Beide gebeurtenissen hebben een rijke oogst aan satirische kunst opgeleverd.

Soms een gebrek aan spotprenten

Het is verleidelijk te proberen het verloop van de geschiedenis van Nederland te laten zien aan de hand van de talloze spotprenten en karikaturen die in de ruim zes eeuwen na de uitvinding van de drukkunst zijn gemaakt. Maar dat is helaas niet mogelijk, omdat de makers en/of hun opdrachtgevers in het verleden vaak een andere opvatting hadden over het belang van een gebeurtenis dan wij in het heden daaraan toekennen. Geschiedenis is immers een voortdurende discussie, waarbij vaak pas later duidelijk is geworden wat de echte scharnierpunten in de ontwikkeling van onze samenleving zijn geweest. Ook hebben grote gebeurtenissen, zoals de Vrede van Münster in 1648, kunstenaars wel geïnspireerd tot allegorische afbeeldingen of zinneprenten, maar niet tot spotprenten, terwijl zij die wel maakten bij gebeurtenissen die wij nu niet meer als een groot historisch feit beschouwen. Zo heeft de inmiddels nagenoeg vergeten Windhandel van 1720 vele tientallen schitterende prenten opgeleverd, maar de nog altijd actuele felle strijd om de herziening van de grondwet in 1848 slechts een enkele. Er is nog een reden waarom de geschiedenis niet representatief aanwezig is in de rijke collecties

spotprenten in Nederlandse musea en archieven. Veel gebeurtenissen zijn wel op prenten bespot, maar veel hoofdrolspelers niet, omdat de machtsverhoudingen het vaak onmogelijk maakten een spotprent of karikatuur te maken op een leider en die te verspreiden. Prenten op gezagsdragers zijn tot de Patriottentijd nauwelijks en ook in de negentiende eeuw weinig gemaakt. Hoewel de Tachtigjarige Oorlog naast een bloedig conflict óók een propagandaoorlog was, waarin partijen elkaar te lijf gingen in pamfletten met teksten en scherpe politieke prenten, was op die prenten de zittende macht zelden het mikpunt. Een uitzondering is de 'IJzeren Hertog' van Alva.

Thema en opzet van dit boek

Omdat veel gebeurtenissen die nu als cesuur in de geschiedenis gelden, in de tijd dat ze plaatsvonden dus niet tot spotprenten hebben geleid, en van te veel leiders in de geschiedenis eigentijdse karikaturen ontbreken, kunnen we *de* geschiedenis van Nederland niet laten zien aan de hand van spotprenten en karikaturen. We kiezen daarom voor een andere invalshoek. We volgen de satire zoals die zich heeft voorgedaan in prenten, en noemen dat het spotbeeld van de geschiedenis. We nemen daarbij als uitgangspunt het gegeven dat gebeurtenissen contemporain inspireerden tot spotprenten. Ten opzichte van de canon van de vaderlandse geschiedenis zal de lezer dus allerlei herkenbare momenten missen, maar vaak ook verrast worden door onverwachte vensters op het verleden. Zulks, omdat we ons bij de hand laten nemen door de spotprenten en karikaturen die samen een boeiend beeld geven van de geschiedenis zoals kunstenaars en tijdgenoten die hebben ervaren.

Het is onmogelijk om alle tekenaars van spotprenten en karikaturen die sinds de zestiende eeuw in Nederland actief zijn geweest een plek te geven in één boek. Uiteraard is ernaar gestreefd om prenten te laten zien van tekenaars uit de satirische eredivisie, maar ook om een verscheidenheid aan tekenaars, stijlen en onderwerpen te tonen. Daarom zijn belangrijke tekenaars toch afwezig. Volledigheid was ondoenlijk.

Dit boek begint met een essay dat de geschiedenis van de spotprent tot en met het heden vertelt, en maakt daarna een wandeling door de geschiedenis aan de hand van een honderdtal spotprenten en karikaturen. Iedere prent heeft een bij-schrift met de gegevens van de maker, de titel, de door de maker gebruikte techniek, het jaartal (indien bekend), het orgaan waarin de prent is gepubliceerd (als

die niet zelfstandig is verspreid), en de collectie waarin hij zich nu bevindt. Daarbij wordt verteld wat de prent laat zien, wordt de historische context toegelicht, zoals het verhaal rond de gebeurtenis of de persoon, en wordt de beeldtaal uitgelegd die de maker heeft gebruikt om zijn boodschap te verbeelden.

De informatie bij de prent beperkt zich tot de betekenis van de afbeelding. Om daar niet van af te leiden zijn de achtergrondgegevens opgenomen in bijlagen. Deze geven een overzicht van en informatie over de kunstenaars die de prenten maakten, en de bladen waarin spotprenten werden gepubliceerd. Veel spotprenten gaan over personen en zijn gemaakt door tekenaars. De index verwijst naar de personen en tekenaars, waar mogelijk met hun gegevens. Ook de bladen waarin de prenten staan, zijn in de index opgenomen.

Spotprenten en karikaturen bevinden zich in veel publieke collecties. Voor dit boek is dankbaar gebruik gemaakt van de Atlas van Stolk in Rotterdam, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam, het Rijksprentenkabinet van het Rijksmuseum in Amsterdam dat sinds 1881 de collectie van Frederik Muller beheert, en de Atlas van Gijn in Dordrecht.

Een satirische wandeling door de geschiedenis als deze vraagt een zorgvuldige beschrijving en uitleg van de gebeurtenis die aanleiding was voor het maken van de prent, en van de beeldtaal die de tekenaar heeft gebruikt. Het was daarom voor de auteur belangrijk dat dr. Theo van Staalduine kritisch meelas. Hij gaf redactionele aanwijzingen en belangrijke inhoudelijke gegevens en uitleg. Dochter Hanneke Slechte gaf de auteur tips voor onderwerpen en prenten en corrigeerde de tekst als algemene lezer. Zij zijn onmisbaar voor dit werk geweest. Dat zijn natuurlijk ook alle tekenaars wier werk is opgenomen en de sponsors die de uitgave hebben gesteund: de J.E. Jurriaanse Stichting, het De Gijselaar-Hintzenfonds en het Boekenfonds Elisabeth Grent.

De spottende verbeelding van de geschiedenis

De spotprent: overdrijving in beeld en ruim verspreid

Spotprent en karikatuur zijn twee woorden voor afbeeldingen die al zes eeuwen dezelfde functie hebben: een getekend commentaar op de actualiteit of een persoon. Daarmee is zo'n afbeelding een getekende in plaats van een geschreven deelname aan het publieke debat. Dit getekend commentaar is maar één tekening of een stripverhaaltje, zoals de dagelijkse strip *De wereld van Anton Dingeman* in het dagblad *Trouw*, en geen uitgewerkt betoog. De spotprent en de karikatuur zijn daarom ongenueanceerd en een onvermijdelijke uitvergroting van de gebeurtenis of de persoon waarover de tekenaar zijn eigen mening of die van zijn opdrachtgever geeft. Het Latijnse woord *caricare* betekent overdrijven. Vandaar de term karikatuur, die dus per definitie duidt op overdrijving. De spotprent geeft een kritische visie op een gebeurtenis en de karikatuur op een persoon, van wie een opvallend – meestal uiterlijk – aspect wordt uitvergroot of benadrukt.

Dat zulk getekend commentaar kan worden verspreid danken we aan de uitvinding van de boekdrukkunst. Johannes Gutenberg was rond 1450 niet de eerste die letters drukte in plaats van ze met de hand te schrijven, maar wel de eerste die een drukpers ontwikkelde waarmee teksten in relatief grote oplagen gedrukt konden worden. In het kielzog van de letters ontwikkelde zich ook een drukpers voor prenten. Houtsneden vervingen als eerste de aanvankelijk per afdruk ingetekende illustraties. Die grafische techniek ontwikkelde zich vanaf de veertiende eeuw en bereikte in de late vijftiende en vroege zestiende eeuw een artistiek hoogtepunt. De gravure volgde vanaf de vroege vijftiende eeuw, en had het voordeel dat die in een grotere oplage kon worden gebruikt dan de houtsnede, omdat die op de drukpers te snel versleet. Die grotere oplage gold ook voor de ets, die pas in de zestiende eeuw als druktechniek in de prentkunst werd toegepast, vaak in combinatie met de gravure.

De Reformatie en de Bilderkampf

De Reformatie was de eerste grote historische gebeurtenis waarin de spotprent en de karikatuur serieuze rollen speelden. Martin Luther en Lucas Cranach

Lucas Cranach Sr., *Passional Christi und Antichristi*, 1521.

begonnen hun visuele aanval op de paus met de *Passional Christi und Antichristi*, een boekje in de stijl van het middeleeuwse passionale, een heiligen- of martelaarsboek. De *Passional Christi und Antichristi* is in 1521 in Wittenberg gedrukt, kort nadat de paus Luther had geëxcommuniceerd, waarna de keizer op de

Rijksdag van Worms de rijksban over hem had uitgesproken. Om te benadrukken dat de kerk zich wederrechtelijk wereldlijke macht had toegeëigend, zijn in het boek scènes uit het leven van Jezus thematisch gegroepeerd. Zesentwintig houtsneden vertonen dertien scènes uit zijn leven tegenover vergelijkbare scènes van de antichrist, gepersonifieerd door de paus. Zo jaagt Jezus de geldhandelaren uit de tempel, terwijl de paus zich op de prent ertegenover verrijkt met de verkoop van aflaten aan gelovigen, een van Luthers grote grieven tegen de kerk. De *Passional* tekent geen karikatuur van de paus. De bijtende spot zit dan ook niet in de manier waarop Cranach de kerkvorst verbeeldt, maar in de tegenstelling tussen de goede Christus, voorbeeld voor elke gelovige, en de paus, die dat voorbeeld met voeten treedt. Een spotprent dus!

In de *Bilderkampf*, zoals de getekende strijd tussen Luther en de kerk van Rome in de geschiedschrijving heet, zijn overigens wel bijtende karikaturen van de paus gemaakt, zoals een anonieme prent die suggereert dat de paus aan syfilis zou lijden.

Een minstens zo treffend voorbeeld van de manier waarop Luther en zijn medestanders de paus spottend te lijf gingen is de *Papstesel zu Rom*, eveneens uit het atelier van Luthers vriend Cranach. Hij maakte de *Papstesel* in 1523 naar een gravure van een monster dat in 1496 dood uit de rivier de Tiber zou zijn gevestigd. Op de prent staat het monster levend aan de Tiber, met op de achtergrond het wapen van de paus op de Engelenburcht. Het monster heeft de kop van een ezel, net als de gekruisigde persoon op de oudste spotprent in Rome, en het gladde li-

Anonieme spotprent op paus Julius II, die aan syfilis zou lijden, zestiende eeuw.